

Людмила БОРОВИК,

Національна академія Державної прикордонної служби
імені Б. Хмельницького, м. Хмельницький

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Сьогодні висуває нові вимоги до прикордонного відомства щодо підготовки офіцерів, котрі повинні бути висококваліфікованими професіоналами. Професіоналізм фахівця залежить від рівня його професійної компетентності, яка, в свою чергу, включає психолого-педагогічну компетентність. Формування психолого-педагогічної компетентності – це актуальне, важливе і складне питання. Зрозуміло, що до його розв'язання необхідно підходити обдумано і науково обґрунтовано. В статті розкрито сутність принципів, котрі були покладені в основу формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Такими принципами є, як загальновідомі, так і специфічні, пов'язані з особливостями майбутньої професійної діяльності курсантів відомчого закладу вищої освіти. Розглянуті у статті принципи були враховані при побудові концепції дослідження та теоретичної моделі формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: психолого-педагогічна компетентність, майбутні офіцери-прикордонники, формування, принципи, сутність, професійна діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Специфічним і важливим видом національної безпеки є прикордонна безпека, яка повинна дозволяти захищати інтереси особистості, суспільства і держави у прикордонній сфері. Нові цілі та пріоритети суспільного розвитку, головними серед яких є створення громадянського суспільства та соціально орієнтованої ринкової економіки, прагнення до інтеграції в європейське співтовариство та забезпечення відповідного життєвого рівня людей, неможливо реалізувати без забезпечення недоторканності нашої держави та безпечного життя її громадян. На сьогодні офіцери-прикордонники як у повсякденній, так і в бойовій діяльності мають справу з такими проблемами, для розв'язування яких їм необхідно бути не просто фахово компетентними, а психологічно та педагогічно компетентними. Це, в свою чергу, вимагає підготовки

висококваліфікованих професіоналів-прикордонників. Професіоналізм фахівця залежить від рівня його професійної компетентності, яка в свою чергу включає психолого-педагогічну компетентність.

Прикордонна діяльність – це вид соціальної діяльності, метою якої є захист національних інтересів держави. Ця діяльність може бути реалізована в трьох основних сферах: службово-функціональній; суспільній; соціально-побутовій. З огляду на це професійна компетентність офіцера-прикордонника включає в себе загальновійськову, службово-практичну та психологічну компетентність [1]. Сучасні вимоги щодо можливості офіцером-прикордонником виступати у якості модератора професійних знань та вмінь для підлеглих прикордонників потребують підготовки офіцерського складу з високим рівнем психолого-педагогічної компетентності.

Формування психолого-педагогічної компетентності є важливим аспектом у процесі підготовки майбутніх фахівців Державної прикордонної служби України (ДПСУ). Вона є однією з умов якісного виконання професійних обов'язків офіцерами-прикордонниками та виступає засобом забезпечення ефективної діяльності ДПСУ як правоохоронної структури.

Психолого-педагогічна компетентність, враховуючи всі особливості професійної діяльності офіцерів-прикордонників, виступає обов'язковою складовою його професіоналізму.

Вимоги сьогодення щодо підготовки фахівців нового типу зумовлюють необхідність кардинальної зміни самої ідеології підготовки фахівців. Це потребує суттєвої зміни освітнього процесу у відомчих закладах вищої освіти, розширення та поглиблення міжпредметних зв'язків, що передбачає ефективне використання навчально-виховних та дидактичних ресурсів всіх навчальних дисциплін, вимагає цілеспрямованої організації роботи щодо формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Формування зазначеної компетентності – це актуальне, важливе і складне питання. Зрозуміло, що до його розв'язання необхідно підходити обдуманно і

науково обґрунтовано. В основу цього процесу повинні бути покладені певні принципи, як загальновідомі, так і специфічні.

Отже, **метою даної роботи** є розгляд принципів дослідження і формування психологічної компетентності офіцерів-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Взагалі кажучи, питанню формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у вітчизняній педагогіці та психології приділено недостатньо уваги. Звичайно деякі аспекти даної проблематики висвітлені у дослідженнях О. Тимченка, М. Томчука, О. Торічного, О. Сафіна, Є. Потапчука, В. Ягупова. У працях вітчизняних науковців розглядаються особливості деяких складових психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, їхні напрацювання не стосуються змісту, структури досліджуваної компетентності, не приділено уваги питанням, специфіці та принципам її формування. Слід зауважити, що у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі є напрацювання присвячені дослідженню психолого-педагогічної компетентності особистості, але ці напрацювання в основному стосуються педагогів. Вивченням даної проблематики займалися такі науковці як О. Алфьоров, Н. Кузьміна, С. Максименко, Н. Завінченко, О. Полуніна. Звичайно професійна діяльність офіцерів-прикордонників має багато спільного з професійною діяльністю вчителя, оскільки у процесі цієї діяльності офіцерам доводиться займатись і навчанням, і вихованням своїх підлеглих прикордонників. Але ж зрозумілим є і те, що професійна діяльність офіцерів-прикордонників має багато відмінностей і особливостей пов'язаних насамперед з умовами праці, оточуючим середовищем і контингентом, з яким доводиться працювати. Отже, психолого-педагогічну компетентність офіцерів ДПСУ слід розглядати під іншим кутом, дещо з іншої точки зору, враховуючи те, що діяльність прикордонника є діяльністю в особливих, екстремальних умовах.

Отже, **метою даної статті** є аналіз та виділення принципів формування такого складного особистісного утворення як психолого-педагогічна компетентність майбутнього офіцера-прикордонника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до безпосереднього викладу принципів процесу формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників проведемо спочатку короткий аналіз особливостей їх професійної діяльності та завдань психолого-педагогічної компетентності прикордонників.

Процес формування психолого-педагогічної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника передбачає формування і підтримку у нього високоморального стану та відповідних позитивних ціннісних орієнтацій, позитивного емоційного стану, підтримку моральної стійкості, формування їх позитивної Я-концепції, розвиток морально-психологічних якостей, бажання здійснювати самовиховання, самовдосконалення, самоконтроль та саморегуляцію.

Майбутній офіцер-прикордонник повинен вміти зосередити свої знання, уміння, навички та зусилля підлеглих на вирішенні головних питань оперативно-службової діяльності, поєднувати єдиноначальність і демократизм, розумну ініціативу і службову необхідність при розв'язанні завдань прикордонного контролю; вміти аналізувати морально-ділові якості підлеглих, вміти переносити довготривалі фізичні, психологічні й нервові навантаження, зберігаючи при цьому необхідний рівень працездатності, та налаштовувати на це підлеглих; вміти організовувати і проводити освітню роботу з особовим складом, підтримувати в підрозділах статутний порядок тощо.

На основі аналізу наукових джерел, експериментальних досліджень та військової практики можна виділити функції та завдання психолого-педагогічної компетентності, які реалізуються в ході професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників. До них можна віднести:

формування стійкої системи світоглядних та ціннісних орієнтацій на основі усвідомлення особливостей внутрішньої та зовнішньої політики

держави, розуміння призначення, цілей і завдань оперативно-службової діяльності прикордонників;

розвиток у прикордонників високоморальних духовних якостей, дотримання норм загальнолюдської моралі та національної ментальності і товариського ставлення до колег по службі, формування соціально-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників;

розвиток у майбутніх офіцерів ДПСУ бажання самовдосконалюватись через саморозвиток, самоконтроль та саморегуляцію;

формування у майбутніх офіцерів-прикордонників вміння здійснювати психологічний вплив на підлеглих;

формування моральної стійкості до дії психотравмуючих чинників таких, як застосування зброї, людські втрати, ізолюваність прикордонного підрозділу, умови несення служби, формування готовності терпляче переносити всі труднощі професійної діяльності;

формування у військових колективах здорових міжособистісних стосунків, позитивного морально-психологічного клімату, комунікативних вмінь майбутніх офіцерів-прикордонників, виховання у них загальної культури поведінки, розвиток їх рефлексії та ін.

З аналізу наукових джерел та практичної діяльності офіцерів-прикордонників випливає, що психолого-педагогічна компетентність останніх має наступні складові: ціннісно-мотиваційну, комунікативну, рефлексивну, організаторську, управлінську, когнітивну, діяльнісно-операційну, навчально-виховну, соціально-психологічну, емоційно-вольову, самоактуалізуючу [2].

З огляду на складність структури психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників і на перераховані цілі та її складові у процесі формування цієї особистісної якості слід враховувати як загальноприйняті так і специфічні принципи.

В основу формування психологічної компетентності майбутніх офіцерів ДПСУ можуть бути покладені наступні загальновідомі принципи: детермінізму, єдності свідомості і діяльності, вивчення у розвитку,

об'єктивності і всебічності, конкретності, ефективності і оптимальності; комплексності і системності, принцип проектування та моделювання та ін.

Зупинимось на більш конкретному розгляді сутності кожного з перерахованих принципів.

Принцип детермінізму дозволив нам у процесі дослідження і формування психолого-педагогічної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника, врахувати всі чинники та детермінанти, котрі визначають цю компетентність, впливають на неї, визначають її динаміку.

Принцип єдності свідомості і діяльності полягав у тому, що вплив на свідомість майбутнього офіцера-прикордонника з метою формування його психолого-педагогічної компетентності не може відбуватись поза його діяльністю, а лише у процесі цієї діяльності.

Принцип об'єктивності і всебічності та принцип конкретності передбачали об'єктивне та всебічне дослідження та вивчення розглядуваної особистісної якості майбутніх офіцерів-прикордонників, вимагали врахування всіх особливостей психолого-педагогічної компетентності та розробку конкретних цілей, функцій психолого-педагогічної компетентності, конкретного комплексу методик її дослідження, здійснення конкретних кроків щодо її формування у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Принцип вивчення у розвитку полягав у тому, що психолого-педагогічна компетентність досліджувалась і вивчалась у розвитку, а саме, вивчали та визначали рівень її розвитку в майбутніх офіцерів-прикордонників, тобто у курсантів академії, протягом усього періоду навчання у відомчому закладі вищої освіти. На кожному етапі (1–4 курс) проводився глибокий порівняльний аналіз рівня розвитку психолого-педагогічної компетентності курсантів. Лише вивчаючи досліджуваний особистісний феномен у розвитку можна глибоко проникнути у сутність цього поняття та врахувати всі його особливості в подальшій роботі щодо її формування.

Сукупність оптимальних умов для досягнення ефективного результату щодо формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-

прикордонників забезпечувалась дотриманням принципів ефективності і оптимальності.

Принцип комплексності і системності полягав у тому, що до вивчення досліджуваного особистісного утворення слід підходити системно, тобто здійснюючи системний підхід, і у комплексі, враховуючи всі деталі цього процесу.

Відомо, що системний підхід – це методологічний напрямок в науці, основне завдання якого полягає в розробці методів дослідження та конструювання складно організованих об'єктів.

Застосувати системний підхід це означає:

досліджуваний об'єкт має бути розглянутий як певна множина елементів, взаємозв'язок яких обумовлює цілісні властивості цієї множини;

основна увага звертається на виявлення різноманітності зв'язків як усередині об'єкта, так і в його взаємовідносинах із зовнішнім оточенням;

для розуміння поведінки систем необхідно виявити процеси управління, які реалізуються даною системою, тобто форми передачі інформації та способи дії одних частин системи на інші;

необхідно виявляти елементи імовірнісної поведінки досліджуваних об'єктів [3].

Підхід, побудований на принципі системності, спрямований на виявлення основних закономірностей виникнення і розвитку особистості загалом. Принцип системності є механізмом сходження від абстрактного до цілого; він пов'язує знання, що розвивається, і предметно-перетворюючу діяльність, яке породжує це знання [4].

Принцип проектування та моделювання спрямований на штучне створення психолого-педагогічних процесів, які виникають у ході професійної діяльності прикордонних фахівців. Експериментальні моделі тих або інших процесів, характеристик, якостей або здібностей вибудовуються з метою пізнання. Крім того вони є відображенням тих процесів, котрі реально існують і функціонують. Конструювання таких моделей, а в нашому випадку моделі

формування психолого-педагогічної компетентності, виникає в процесі складної логічної обробки результатів пізнання, що становить суть людської культури [5].

Враховуючи особливості професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників обов'язково необхідно брати до уваги і специфічні принципи:

об'єктивність оцінки військово-політичної і соціально-економічної ситуації в Україні та патріотизм;

організації і формування психолого-педагогічної компетентності в тісній взаємодії з іншими видами всебічного забезпечення професійної діяльності прикордонників;

безперервності процесу формування психолого-педагогічної компетентності, постійного впливу на свідомість і поведінку майбутніх офіцерів-прикордонників у повсякденних та екстремальних умовах;

цілеспрямованості психолого-педагогічної компетентності на вирішення конкретних професійних завдань;

диференційованого підходу в процесі формування психолого-педагогічної компетентності з врахуванням індивідуально-психологічних особливостей майбутніх офіцерів-прикордонників;

єдності та узгодженості дії всіх суб'єктів формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників;

пріоритет вирішення завдань охорони та захисту держави.

Зупинимось на більш детальному аналізі сутності кожного з перерахованих принципів.

У ході своєї професійної діяльності офіцер-прикордонник виконує завдання охорони державного кордону від різного роду зовнішніх посягань. Україна межує з багатьма державами, через Україну пролягає велика кількість міграційних шляхів нелегалів, що в свою чергу вимагає від прикордонників адекватних дій у різного роду ситуаціях, котрі можуть скластися на кордоні, а для цього майбутній офіцер-прикордонник повинен правильно оцінювати і розуміти зовнішню політику держави та соціально-політичні й соціально-

економічні процеси, що відбуваються у ній. На підставі цього можна стверджувати, що в основу процесу формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів ДПСУ необхідно ставити принцип об'єктивності оцінки зовнішньополітичної та соціально-економічної ситуації України.

Принцип організації і проведення формування психолого-педагогічної компетентності в тісній взаємодії з іншими видами всебічного забезпечення професійної діяльності прикордонників полягав у тому, що у ході виконання своїх службових обов'язків майбутньому офіцеру доведеться вирішувати службово-функціональні, суспільні, освітні, виховні та соціально-побутові завдання. Вирішення кожного з цих завдань вимагає певного рівня розвитку психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників і її формування повинне відбуватись в умовах навчання у закладі вищої освіти та вдосконалюватись з набуттям досвіду в ході вирішення цих завдань, у тісній взаємодії усіх видів забезпечення професійної діяльності.

Процес формування досліджуваної особистісної якості не може відбуватись дискретно, він відбувається постійно у процесі навчання з переходом з курсу на курс, у процесі саморозвитку та самовдосконалення під час навчання в академії Державної прикордонної служби. Отже, для процесу формування психолого-педагогічної компетентності важливим є принцип безперервності процесу формування розглядуваного особистісного утворення курсанта у повсякденних та екстремальних умовах.

Як вже відмічалось, психолого-педагогічна компетентність майбутніх офіцерів-прикордонників є складовою їх професійної компетентності, а від рівня сформованості професійної компетентності залежить якість та ефективність виконання ним конкретних службових завдань. Таким чином, для процесу формування психолого-педагогічної компетентності не менш важливим є принцип її цілеспрямованості на вирішення конкретних службових та професійних завдань.

Принцип диференційованого підходу в процесі формування психолого-педагогічної компетентності з врахуванням індивідуально-психологічних особливостей майбутніх офіцерів-прикордонників полягає у тому, що у процесі формування цієї особистісної якості слід обов'язково враховувати індивідуально-психологічні особливості мотиваційної, когнітивної та емоційно-вольової сфер особистості курсанта. Це є цілком зрозуміло оскільки кожен індивід має свої особливості у розвитку цих сфер, а також різні рівні їх сформованості. Слід відмітити, що кожна з цих сфер певним чином пов'язана з психолого-педагогічною компетентністю особистості.

Відомо, що будь-який процес, в тому числі і процес формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів ДПСУ включає в себе наступні елементи:

цілі та завдання формування психолого-педагогічної компетентності;

суб'єкти формування психолого-педагогічної компетентності;

об'єкти формування психолого-педагогічної компетентності;

систему взаємовпливу та зв'язків між цілями, завданнями, суб'єктами та об'єктами формування психолого-педагогічної компетентності;

результат процесу формування психолого-педагогічної компетентності.

Отже, одним з елементів процесу формування досліджуваної компетентності є суб'єкти цього процесу. На основі глибокого аналізу особливостей професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників та системи їх підготовки і навчання в Національній академії Державної прикордонної служби нами були виділені суб'єкти формування психолого-педагогічної компетентності. До них слід віднести: викладачів загалом і викладачів загальновійськових та військово-спеціальних дисциплін зокрема та офіцерів-наставників (керівників, курсових офіцерів), практичних психологів. Тому принцип єдності та узгодженості дії всіх суб'єктів формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників має особливе значення, тому що лише при тісній і плідній взаємодії усіх

перерахованих суб'єктів можна досягнути високого результату у процесі формування досліджуваного особистісного утворення.

І, нарешті, формування психолого-педагогічної компетентності майбутнього офіцера органів охорони державного кордону переслідує єдину мету – це формування професіонала-прикордонника, який якісно і своєчасно буде виконувати свої професійні обов'язки. Наявність у майбутнього офіцера-прикордонника високого рівня психолого-педагогічної компетентності сприятиме ефективному виконанню ним завдань професійної діяльності, іншими словами в основу формування розглядуваного особистісного утворення необхідно ставити принцип пріоритету виконання завдань охорони державного кордону.

З огляду на підсумки вищесказаного, можна зробити **наступні висновки**: психолого-педагогічна компетентність майбутнього офіцера-прикордонника – це складне особистісне утворення, яке входить до складу його професійної компетентності та потребує окремого детального вивчення;

психолого-педагогічна компетентність майбутнього офіцера-прикордонника має певні цілі і у ході професійної діяльності останнього виконує певні функції;

у процесі формування даного особистісного феномену слід враховувати сукупність загальноприйнятих принципів, а оскільки майбутня професійна діяльність має свої особливості, то існує ряд специфічних принципів, котрі також обов'язково слід враховувати у процесі формування психолого-педагогічної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі може бути виокремлення критеріїв та показників психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів ДПСУ, виявлення детермінантів і чинників та побудова теоретичної моделі її формування.

Список використаної літератури

1. Боровик Л. В. Психологічна компетентність офіцера-прикордонника у

структурі його професійної компетентності та професіоналізму. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. № 16(40). С. 281–288.

2. Боровик Л. В. Зміст психологічної компетентності офіцера-прикордонника. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* Т. ІХ, част. 5. К., 2007 С. 32–41.

3. Боровик О. В., Боровик Л. В. Дослідження операцій в ОСД ООДК. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2008 340 с.

4. Максименко С. Д. Общая психология. М. : „Рефл-бук”, К. : „Ваклер”, 1999. 528 с.

5. Максименко С. Д., Мельник П. В., Олексієнко Б. М. Основи військової психології : навчальний посібник. Хмельницький : Видавництво Національної академії ПВУ, 2002. 532 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Діденко О. В.

Боровик Л. В. Принципы формирования психолого-педагогической компетентности будущих офицеров-пограничников

Современность выдвигает новые требования к пограничному ведомству по подготовке офицеров, которые должны быть высококвалифицированными профессионалами. Профессионализм специалиста зависит от уровня его профессиональной компетентности, которая, в свою очередь, включает психолого-педагогическую компетентность. Формирование психолого-педагогической компетентности – это актуальный, важный и сложный вопрос. и к его решению необходимо подходить обдуманно и научно обоснованно. В статье раскрыта сущность принципов, которые были положены в основу формирования психолого-педагогической компетентности будущих офицеров-пограничников. Такими принципами являются, как общеизвестные, так и специфические, связанные с особенностями будущей профессиональной деятельности курсантов ведомственного учреждения высшего образования. Рассмотренные в статье принципы были учтены при построении концепции исследования и теоретической модели формирования психолого-педагогической компетентности будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: психолого-педагогическая компетентность, будущие офицеры-пограничники, формирование, принципы, сущность, профессиональная деятельность.

Borovik L. Principles of the Formation of Psychological and Pedagogical Competence of Future Border Guard Officers

Presently, there are new requirements for the border authority to prepare officers who should be highly skilled professionals. The professionalism of a specialist depends on the level of his professional competence, which in turn includes psychological and pedagogical competence. Formation of psychological and pedagogical competence is an actual, important and complex issue. It is clear that before its solution it is necessary to approach thoughtfully and scientifically

substantiated.

In the article, the author reveals the essence of the principles that laid the foundation for the formation of psychological and pedagogical competence of future border guard officers.

Among such principles are the generally accepted, and specific, related to the peculiarities of the future professional activity of cadets of the departmental higher educational institution.

The generally accepted principles of the formation of the psychological and pedagogical competence of future officers-border guards are: the principle of determinism, the principle of unity of consciousness and activity, the principle of study in development, the principle of objectivity and comprehensiveness, the principle of concreteness, the principle of effectiveness and optimality; the principle of complexity and systemcity, the principle of design and modeling.

Taking into account the peculiarities of the professional activity of future border guards, it is necessary to take into account specific principles: the objectivity of assessing the military-political, socio-economic situation in Ukraine and patriotism; organization and formation of psychological and pedagogical competence in close interaction with other types of integrated provision of professional activity of border guard officers; continuity of the process of formation of psychological and pedagogical competence, constant influence on the consciousness and behavior of future border guard officers in daily and extreme conditions; the focus of psychological and pedagogical competence on solving specific professional tasks; differentiated approach in the process of formation of psychological and pedagogical competence taking into account individual psychological peculiarities of future border guard officers; unity and coherence of actions of all subjects of formation of psychological and pedagogical competence of future border guard officers; the priority of the decision of the tasks of the state border.

The principles considered in this article were taken into account when constructing the concept of research and the theoretical model for forming the psychological and pedagogical competence of future officers-border guards.

Key words: *psychological and pedagogical competence, future border guard officers, formation, principles, essence, professional activity.*